

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631 (UIF)

VOLUME - 12 | ISSUE - 11 | AUGUST - 2023

मराठवाड्यातील कृषी उत्पादन आणि उत्पादकता

श्री. गिरीदत्तात्रय संदिपान

सहशिक्षक

जि. प. के. प्रा.शाळा, एकुरगा, ता. जि. लातूर.

प्रस्तावना :

मराठवाडा हा महाराष्ट्र राज्यातील एक प्रादेशिक विभाग असून मराठवाडा प्राचीनकाळापासून आतापर्यंत राजकी, सामाजिक व सांस्कृतिक बदलाचया दृष्टीकोनातून महत्वपूर्ण विभगा राहिलेला आहे. मराठवाडा विभागामध्ये औरंगाबाद, जालना, बीउ, परभणी, नांदेड, लातूर, उस्मानाबाद व 1 मे 1999 मध्ये परभणी जिल्ह्यामधून निर्माण झालेलाहिंगोली जिल्हा असे एकूण आठ जि6ल्हे आहेत. मराठवाडा विभागाचे एकूणक्षेत्रफळ 64931 चौ कि.मी. आहे. मराठवाडा क्षेत्राच्या दृष्टिने महाराष्ट्रातील सर्वात मोठा प्रशासकीय विभाग असून मराठवाडा विभागात सर्वाधिक 8 जिल्हे आहेत. प्रशासकीयहेतूसाठी मराठवाडा विभागाचे विभागीय कार्यालय औरंगाबाद येथे स्थापन केलेले आहे. त्यामुळे औरंगाबादला मराठवाड्याची राजधानी म्हणुन संबोधले जाते. औरंगाबाद या शहराची स्थापना मलिक अंबर यांनी इ.स. 1610 सालीकेली असूनकाळाच्या औघात या शहराचे नाव खडकी, फत्तेपूर व औरंगाबाद असे बदलत गेले प्राचीनकाळीहीहे शहरसमृद्ध होते. औरंगाबाद लेणी परिसर याचेसाक्षीदार आहे.

संशोधनाची उदिष्ट्ये :-

1. मराठवाडा विभागातील काही प्रमुखकृषी उत्पादनांचा आभ्यास करणे.
2. मराठवाडा विभागातील कृषी उत्पादकता जाणू घेणे.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तूतसेशोधनासाठी दुय्यम आधारसामुग्रीचा वापर करण्यात आला असुन यामध्ये विविध पुस्तके, शासकीय प्रकाशने, शासकीय अहवाल आणि संकेतस्थळे यांचा माहिती मिळविण्यासाठी वापर करण्यात आलेला आहे.

मराठवाड्यातील कृषी उत्पादन व उत्पादकता :

मराठवाड्याच्या अर्थव्यवस्थेत कृषीक्षेत्राला महत्वाचे स्थान आहे. कारणकर्त्या लोकसंस्थेपैकी 82 टक्के लोक रोजगारासाठी शेतीवरच अवलंबून असून सामान्यतः मराठवाड्यातील एकूण वार्षिक उत्पादनाच्या 56 टक्के उत्पादनकृषीक्षेत्रामधून प्राप्त होते. मराठवाड्यातील शेती प्रामुख्याने उदरनिर्वाहासाठी केली जाते. एकूण पिकाखालीलक्षेत्रापैकी 61.80 टक्के क्षेत्रावर अन्नधान्य उत्पादन घेतले जाते. मराठवाड्याच्या कृषीक्षेत्रामध्ये पीक रचनेत विविधता दिसून येते. ज्वारी, बाजरी, मका, कापूस, ऊस, सोयाबीन, भुईमुग, हळद व केली इत्यादी पिकाचे उत्पादन मराठवाड्यातील काही महत्वाच्या पिकाचे उत्पादन व उत्पादकता पुढील तक्त्यामध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता क्र. 5

मराठवाड्यातील काही प्रमुख पिकांचे जिल्हानिहाय आणि उत्पादकता
(2016-17) उत्पादन00 टनामध्ये आणि उत्पादकता कि. ग्रॅम/हेक्टर

जिल्हा	खरीब ज्वारी		गहू		तूर		सोयाबीन		कापूस		ऊस	
	उत्पादन	उत्पादकता	उत्पादन	उत्पादकता	उत्पादन	उत्पादकता	उत्पादन	उत्पादकता	उत्पादन	उत्पादकता	उत्पादन	उत्पादकता
औरंगाबाद	39	1084	1354	2101	714.69	1177	311	1063	9923	333	8731	60
जालना	33	1483	630	1644	614.24	1330	1715	1520	6988	446	6116	37
परभणी	89.56	691	479	1586	666.43	1263		1012	7683.76	779	5786.14	64
हिंगोली	255	465	499	1568	827.38	1083	1840	1072	1574	357	3127	63
नांदेड	353	371	757	1250	1048.18	1210	1016	334	6354	297	8604	59
लातूर	776	884	974	1420	4324.34	3429	2979	804	118	751	5093	57
बिड	56.4	297	794.3	1681	816.24	915	1323.5	782	4769.4	238	4959.0	40
मराठवाडा	63	445	111	759	586.49	878	282	276	211	269	4279	36
राज्य उत्पादनातील वाटा	1664.96	715	5099.3	1501.13	9597.99	1410.63	9466.5	857.88	37621.16	433.75	46695.15	52
महाराष्ट्र	28.95		23.03		45.94		20.64		34.98		8.67	
	5752	953	21140	1740	20892.52	1455	45867	1134	107550	434	542368	86

Source :Districtwise Area, Production and Productivity of Crops During 2016-17, Department of Agriculture, Government of Maharashtra, Report.

Note : Productivity of Sugarcane in Tones / hectars

वरील तक्त्यामध्ये मराठवाड्यातील काही प्रमुख पिकांचे उत्पादन व उत्पादकता याचा विचार करण्यात आला आहे. मराठवाड्यामधील ज्वारी, गहू, तूर, सोयाबीन, कापूस व ऊस या पिकांच्या उत्पादनाचा जिल्हानिहाय विचार केला असता औरंगाबाद जिल्हागहू (135400 कि.ग्रॅ.), कापूस (992300 कि. ग्रॅ.) व ऊसाच्या (876100 कि. ग्रॅ.) उत्पादनामध्ये अग्रेसर असून तिथे गव्हाची उत्पादकता सर्वाधिक 2101 कि.ग्रॅ. प्रतीहेक्टर दिसून येते. तर लातूरमध्ये ज्वारी (77600 कि.ग्रॅ.), तूर (342400.34 कि.ग्रॅ.) व सोयाबीन (297900 कि.ग्रॅ.) उत्पादन सर्वाधिक झाले असूनतुर या पिकाची उत्पादकता सर्वाधिक 3429 कि.ग्रॅ. प्रतीहेक्टर आहे.

दरहेक्टेरी उत्पादनाच्या संदर्भात जालना जिल्हा अग्रेसर आहे. ज्वारी, सोयाबीन व कापसाची दरहेक्टेरी उत्पादकता जालन्यामध्ये सर्वाधिक असून अनुक्रमे 1483, 1520 व 446 कि.ग्रॅ. इतकी आहे उसाची उत्पादकता सर्वाधिक परभणीमध्ये 64 टन प्रतिहेक्टर असल्याचे दिसून येते.

ज्वारी, गहू, सोयाबीन, ऊस या पिकांच्या बाबतीत महाराष्ट्राच्या उत्पादनातील मराठवाड्याच्या उत्पादनाचे प्रमाण कमी असल्याचे दिसून येते, तुर व कापूस पिकांच्या संदर्भात मराठवाड्याचे राज्य उत्पादनातील प्रमाण अनुक्रमे 45.94 व 34.98 टक्के असेसमाधानकारक आहे, ज्वारी, तूर, गहू, कापूस, ऊस, सोयाबीन या सर्वच पिकांच्या उत्पादकतेचा संदर्भात मराठवाड्याची महाराष्ट्राशीतुलनाकेली असता मराठवाड्याची या सर्वच पिकांच्या बाबतीतील उत्पादकता फारचकमी असल्याचे दिसून येते केवळ कापूस (433.75 कि.ग्रॅ.) व तुर (1410 कि.ग्रॅ.) या पिकाची उत्पादकतासमाधानकारक आहे.

थोडक्यात मराठवाडा कृषी उत्पादन व उत्पादकेच्या दृष्टिने उर्वरित महाराष्ट्रापेक्षा मागास असल्याचे दिसून येते. त्याचीकाही प्रमुखकारणे पुढीलप्रमाणे आहेत. मराठवाड्यातील शेती प्रामुख्याने मोसमी पावसावर अवलंबून आहे. परंतु अनियमित व अनिश्चित पडणाऱ्या पावसामुळे शेतीचे उत्पादन व उत्पादकताकमी असल्याचे दिसून येते. मराठवाड्यातील 60 टक्के भाग हमखास पर्जन्यमानाच्या तर 40 भाग अवर्षणप्रवण क्षेत्रामध्ये येतो. त्याचबरोबर शेतकऱ्यांचा शेतीकडेपाहण्याचा निर्वाह दृष्टिकोन, निरक्षरताव सिंचन क्षेत्राचेकमी प्रमाण यामुळे मराठवाड्यातील कृषीचे उत्पादन व उत्पादकता उर्वरित मराठवाड्यापेक्षा कमी असल्याचे दिसून येते. मराठवाड्यातील एकूण लागवडी खालीलक्षेत्रापैकी केवळ 11.62 टक्केक्षेत्रसिंचनाखाली आहे.

सारांश :

मराठवाडा महाराष्ट्र राज्यातील एक प्रादेशिक विभाग असून मराठवाड्याचे एकूणक्षेत्रफळ 64931 चौ. किमी आहेक्षेत्रफळाच्या दृष्टिने मराठवाडा महाराष्ट्रातील सर्वात मोठा प्रशासकीय विभाग असून या विभागात सर्वाधिक 8 जिल्हे

आहेत. मराठवाड्याची अर्थव्यवस्था कृषिप्रधान असून 82 टक्के लोक रोजगारासाठी शेतीवरच अवलंबून आहेत. त्याचबरोबर एकूण वार्षिक उत्पादनाच्या 56 टक्के उत्पादनकृषीक्षेत्रातून प्राप्त होते. मराठवाड्यामध्ये औरंगाबाद जिल्हागहू (135400 कि.ग्रॅ.), कापूस (992300 कि.ग्रॅ.) व ऊसाच्या (876100 कि.ग्रॅ.) उत्पादनामध्ये अग्रेसर असून तिथे गव्हाची उत्पादकता सर्वाधिक 2101 कि.ग्रॅ. प्रतीहेक्टर दिसून येते. तर दरहेक्टरी उत्पादनाच्या संदर्भात जालना जिल्हा अग्रेसर आहे. तिथे ज्वारी, सोयाबीन व कापसाची दरहेक्ठरी उत्पादकता सर्वाधिक असून अनुक्रमे 1483, 1250 व 446 कि.ग्रॅ. इतकी आहे. परंतु मराठवाड्यातील कृषी उत्पादन व उत्पादकतेची एकूण माहाराष्ट्राशीतुलनाकेली असता मराठवाडा इतर माराष्ट्राच्यातुलनेत फारच मागास असल्याचे दिसून येते. कृषीचे पावसावरील अवलंबित्व, शेतकऱ्यांचा शेतीकडे पाहण्याचा निर्वाह दृष्टिकोन, शेतकऱ्यांचे आता आणि निरक्षरता व सिंचनाखलीलक्षेत्राचेकमी प्रमाण यामुळे मराठवाड्यातील कृषी उत्पादन व उत्पादकताकमी असल्याचेसमजते. तेव्हा कृषी उत्पादन व उत्पादकता वाढविण्यासाठी पावसाचे पाणी जमिनीमध्ये जिरविणे, पाण्याची साठवणूक करणे व साठविलेल्या पाण्याचा पाणी टंचाईच्या कालावधीमध्ये वापर करणे आवश्यक आहे. तेव्हा जास्तीत जास्त शेतकऱ्यांनी शेततळे निर्माण करावे. यासाठी शासनाने शेतकऱ्यांना अनुदान देण्यात यावे व याबद्दल शेतकऱ्यांमध्ये जाणीव जागृती निर्माण करावी. उपलब्ध पाणीसाठ्याचा पर्याप्त वापर करण्यासाठीतुषार सिंचन व ठिबक सिंचन यासारख्या आधुनिक सिंचन पध्दतिचा वापर वाढविणे आवश्यक आहे. यातून निश्चितच सिंचनाखालीक्षेत्रामध्ये वाढ होईल. त्यासाठी शेतकऱ्यांना प्रोत्साहनपर पॅकेज देण्यात यावे. तसेचकृषी उत्पादन व उत्पादकता वाढीसाठी शेतकऱ्यांनीसुध्दा शेतीकडे निर्वाह दृष्टिकोणा ऐवजी व्यावसायिक दृष्टिकोणातून पाहणे आवश्यक आहे.

संदर्भ :

1. जिल्हा सामाजिक व अर्थिकसमालोचन (2017), मराठवाड्यातील सर्व जिल्हे, अर्थ व सांख्यिकीय संचालनालय, नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.
2. खतिब के. ए. (2004), महाराष्ट्राचा भूगोल, के. सागर पब्लिकेशन, पृष्ठक्र. 33, 35.
3. जिल्हा सामाजिक व आर्थिकसमालोचन (2017), मराठवाड्यातील औरंगाबाद जिल्हा, अर्थ व सांख्यिकीय संचालनालय, नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई. पृ.क्र.1.
4. कुलकर्णी भुजंगराव (1998), मराठवाड्याचा विकास : अभ्यास व चिंतन, पद्मा प्रकाशन, औरंगाबाद, पृ.क्र.180.
5. सावंत विकास प्रल्हादराव (2015), मराठवाड्याच्या विकासात आधुनिक जलसिंचनाची भूमिका (1990-91 ते 2010-11) पीएच.डी. शोधप्रबंध, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद, पृ.क्र.74.
6. उपरोक्त, पृ.क्र. 74.